

ДЕЈАН МЕДАКОВИЋ
ОТКРИВАЊЕ ХИЛАНДАРА

ДЕЛА ДЕЈАНА МЕДАКОВИЋА

Дејан Медаковић
1922 – 2022
Сто година од рођења

Уредник
Зоран Колунџија

Copyright © ИК ПРОМЕТЕЈ, Нови Сад, 2022.

Издавање Дела Дејана Медаковића подржали су
Министарство културе и информисања Владе Републике Србије и
Аутономна Покрајина Војводина – Покрајинска влада

Дејан Медаковић

ОТКРИВАЊЕ ХИЛАНДАРА

ПОКРАЈИНСКИ
ЗАВОД ЗА ЗАШТИТУ
СПОМЕНИКА
КУЛТУРЕ

УЗ ОВО ИЗДАЊЕ*

Иако је прослава осам векова манастира Хиландара доиста упечатљиво доказала да је тематика везана за ово вишевековно духовно средиште српског народа готово неисцрпна, сматрао сам корисним и својом обавезом да и сам приложим свој скромни допринос одазивајући се позиву Одбора за обележавање овог јубилеја који је и подстакао тему везану за шире названи научни проблем: „Откриће Хиландара”. Управо ова тема чини и окосницу ове моје књиге. У њој сам сабрао и неке друге раније објављене радове као сведочанство мојих непрекидних настојања да и сам допринесем трајној обавези наше науке око проучавања овог манастира чија је вековна улога немерљива у обликовању српске духовности. Ако сам у томе имало успео, сматраћу да сам испунио свој задатак.

Оваква нада ме је подстакла и охрабрила да овако садржајно склопљену књигу предам оцени наше јавности.

На крају имам пријатну дужност да најтоплије захвалим свима који су се трудили око објављивања ове књиге а посебно Одбору за обележавање осам векова Хиландара и мом издавачу Прометеју који је и овога пута имао слуха да се заложи за дела посвећена нашој духовној баштини.

Писац

* Књига ОТКРИВАЊЕ ХИЛАНДАРА, Прометеј, Нови Сад, објављена је 2001. године

ОТКРИЋЕ
ХИЛАНДАРА

Још давне 1970. године, објавио сам у новосадском *Дневнику*¹ чланак *Сџара и нова ойкривања Хиландара*, покушавајући да скренем пажњу на богату историју његовог откривања у распону од XVIII века до данас. Ако се макар и летимично прегледају дела путника-намерника, црквених лица, хаџија, научних истраживача, у првом реду историчара, а у новије време историчара уметности и етнолога, може се уочити поступност, па и различитост приступа, који означава писце који су писали о манастиру Хиландару и његовом значењу за духовну културу српског народа. Мноштво ових написа охрабрује нас у покушају да извршимо и њихову класификацију, да их сврстамо у одређене врсте и да тако, још једном, изоштримо слику о дугом процесу откривања манастира Хиландара, чији крајњи исход још увек није сагледан до краја. У таквом покушају дошли смо до сазнања о седам главних раздобља откривања Хиландара, чије завршно поглавље обележава велика државна прослава 800 година постојања манастира Хиландара, када је објављен и низ капиталних дела посвећених овом јубилеју, а довршени и обимни конзерваторски радови који су умногоме изменили стари манастирски изглед. Разуме се да предложена класификација ни приближно не обухвата потпуну библиографију о манастиру Хиландару чија је израда у току, већ се она односи на главне носиоце истраживања о манастиру Хиландару чије дело је утемељило и подстакло њихове настављаче, све оне који су, на разне начине, прегли да протумаче дуге векове манастирске прошлости и његову трајну, осамсто-годишњу присутност у духовној култури српског народа.

¹ В.: *Дневник*, 28, 29. и 30. нов. 1970. год., XXXVIII, бр. 8649.

I

РАЗДОБЉЕ

По нашем мишљењу, ово прво раздобље обележавају две главне личности: Кирил Михаиловић, хиландарски монах и писац првог штампаног описа манастира Хиландара објављеног у Будиму 1814.² и сликар Димитрије Аврамовић, први велики српски истраживач Хиландара и Свете Горе, чије две капиталне књиге објављене 1847. и 1848. касније усмеравају бројне настављаче његовог дела.

Своју књижицу *Крайџкое описаније свјатѣија и ѣреславнија Лаври царскија Хиландара* штампао је проигуман Кирил Михаиловић родом од предјели Филипополскија „ради Сербов и Болгаров”, у духу раније штампаних монографија манастира Месића, Златице, Фенека и Војловице³. Штампане Михаиловићеве књижице новчано је помогао Мелентије Никшић, некадашњи архимандрит студенички, а сам текст наставља се на путописну књижевност XVIII века, тачније он представља српску, нешто скраћену верзију другог путешствија по Атону које је 1744. године обавио руски „пјешкоходац” Василије Барски чије је дело штампано 1771. године.⁴ У сваком случају, намера хиландарског монаха Кирила Михаиловића била је да својим описом манастира Хиландар подстакне Србе и Бугаре да ово „украшеније православља” новчано помогну и тако сачувају ово „хранилиште православнија вјери” од

² Недавно је књижица Кирила Михаиловића преведена на савремени српски језик и са коментаром Павла Станојевића објављена у Новом Саду 1998. године, у издању Архива Војводине.

³ В.: Д. Медаковић, *Прве штампане монографије српских манастира (1798–1859)* у књизи: *Трагом српског барока*, Нови Сад 1976, 17–35.

⁴ Нав. дело, 36.

пропасти због нових, тешких новчаних намета којим су све светогорске манастире оптерећивали представници турске државне власти. Уосталом, овакви новчани хиландарски апели упућени директно Карловачкој митрополији или преко Пећке патријаршије у XVIII веку, нису били непознати српском друштву и оно се одувек одазивало позивима свих православних монаха са Атоса и Свете земље, помажући њихове угрожене манастире. Овакав став одржаће се и у првим деценијама полувазалне српске кнежевине, а посебно од 1835. године, када 20. октобра 1835. представници светогорских манастира, њих 20 на броју, упућују кнезу Милошу своју потврду да су своту од 100.000 гроша, према његовој жељи, међусобно поделили манастирима и скитовима на Св. Гори. Пада у очи да је видно ојачана идеја српске државности у време књаза Милоша Обреновића и сина му Михаила подразумевала и преузимање оних ктиторских обавеза које су обележиле заштитнички однос српске државне власти према бројним манастирима Православне цркве. О ставу младе српске државе према манастиру Хиландару сведочи и писмо књаза Михаила од 2. јула 1842. Године, који је узнемиренем монасима поручио: „...ја ћу сва могућна средства употребити, да се права и преимућства прослављене Славеносербске Лавре, задужбине славни Сербски краљева, обнове, утврде и осигурају те да тако братија у њој живећи спокојним духом хвале и прослављају Творца, највећег блага Податеља, и као благодарни потомци с благодарним и признателним осећањима спомињу прослављене предке и основатеље исте Царске Лавре, које одржаније целом Славено-сербском народу чест приноси”.⁵ На тај начин, монасима у Хиландару постало је јасно да су у тешким и несигурним приликама у којима су живели, стекли сигурне заштитнике, јер ће одржање њиховог манастира постати и део државне српске политике, а та је идеја потврђена и у каснијем целокупном развоју хиландарско-српских односа. Своју врхунску тачку ти су односи дошли приликом прославе осамсто година манастира Хиландара 1999–2000. године.

Велику новину у истраживањима српске уметности представља у четрдесетим годинама XIX века оснивање Друштва српске словесности

⁵ В.: *Дневник*, 28, 29. и 30. нов. 1970, бр. 8649.

7. новембра 1841. године. До тог времена, појединци који се баве оваквим пословима наступају као усамљеници и родољуби, који не могу да рачунају на организовану друштвену помоћ, због чега ни њихови напори не показују потребну истрајност и континуитет. Овакво стање из темеља је промењено када је послове овакве врсте преузело у своје руке тек основано Друштво српске словесности, посебно када је умни Јован Стерија Поповић истраживање споменика српске прошлости проширио и на оне који су се налазили ван граница тадање Кнежевине Србије. У духу оваквог друштвеног опредељења 1846. године Правитељство је, свакако по жељи Јована Стерије Поповића, упутило образованог сликара Димитрија Аврамовића, да на Атосу проучава уметничке споменике, а посебно оне који се чувају у манастиру Хиландару. Поред Ј. Стерије Поповића, оваквим идејама заносио се и Јован Гавриловић, упозоравајући у новинама *Подунавци* у броју 41 од 17. октобра 1847, на важну грађу у Архиви бивше Млетачке републике. Нешто касније, 11. октобра 1850. године предложио је Друштву српске словесности⁶ да се оно побрине за човека кога ваља упутити да тамо скупља и преписује важније податке за српску прошлост.⁷ Такав друштвени задатак истакао је 10. децембра 1845. године и Сима Милутиновић-Сарајлија, предлажући да Друштво прикупља „древности” српске, а посебно „важне рукописе, дејствујуће о старој србској слави и важности...”⁸

На један веома сигуран начин створило се у Кнежевини Србији посебно опредељење за проучавање народне прошлости и језика, а такви задаци прихваћени су и као основно опредељење Друштва српске словесности. Ван сваке је сумње да су такви захтеви били пресудни и приликом Аврамовићевог путовања у Свету Гору, задатак који је овај врсни уметник у пуној мери оправдао. Као резултат ових путовања појавиле су се две књиге: *Описаније древности у Светој (Аѿонској) Гори* с XIII литографисаних таблица (Београд, 1847) и *Света Гора са старине вере, художества и новосијенице* (Београд, 1848), а обе су у савременој

⁶ Д. Медаковић, *Изучавања српских старина у Мађарској*, у књизи: *Истраживачи српских старина*, Београд 1985, 138.

⁷ Исто.

⁸ Исто.

српској науци позитивно оцењене.⁹ Њихова трајна вредност прихваћена је и у европској науци када их је немачки византолог Франц Делгер (Franz Dölger) унео у своју изабрану библиографију манастира Свете Горе. Своје књиге о Светој Гори и старинама манастира Хиландара, Аврамовић је урадио најсавесније, истакавши и основно начело којим се руководио у свом раду. Он сам каже да је описао само оно што је својим очима видео, „што е повестословно и временом удаљено описао сам по казивању Светогораца, од части на повестници а од части на преданију основаном, кое ће повестници и без мои приметби знати и сами, колико ће ценити”. Захваљујући његовој марљивости, сачуван нам је и изглед Немањине Оснивачке повеље манастира Хиландара коју је литографисао 1849. у књажевској каменорезници.

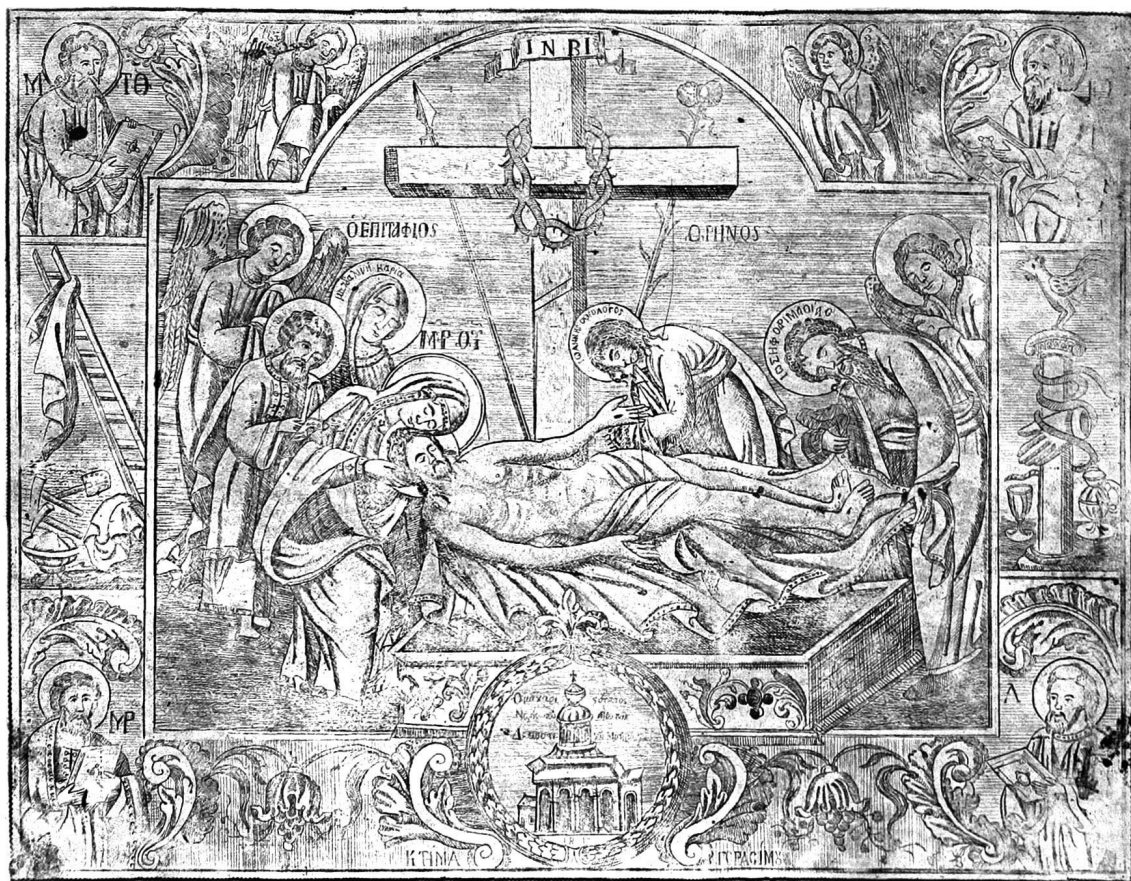
Аврамовићеве књиге снажно су утицале на убрзани развој српског историзма, а у свести ширих читалачких кругова подстакле су стварање правог култа манастира Хиландара. Сви политички напори српске кнежевине у XIX веку да код Порте заштити Хиландар добили су, захваљујући Димитрију Аврамовићу и своје пуно научно оправдање.¹⁰ Уосталом, још је 2. јула 1842. године књаз Михаило известио Хиландарце да је издао налог свом капућехаји у Цариграду да се постара „подробно описати стање истог манастира, у ком је и с каквим преимућствима положен био, на чему се имено права она оснивају, и у чему се сад ограничава и од кога угњетава,” па наставља у том смислу: „Задржавши даље по предмету овом од стране моје дјествовање до полученија обстојатељног о свему извјестија, с којим ћу и све фермане, права истог манастира утврђујуће, получити и на основанију они даље што требало буде предузети.” На крају писма књаз Михаило није пропустио да истакне своју нарочиту приврженост Хиландару „колико мени одржаније и процветање тако светог предака наши аманета на срцу лежи”.

Увиђајући сав значај Аврамовићевог рада на Св. Гори Атонској, Павле Васић се није устезао да његове књиге придружи класичним делима српске књижевности у епохи романтизма као што су *Горски вијенац*, *Раји*

⁹ В.: Павле Васић, *Димитрије Аврамовић и његово доба*, Летопис Матице српске, књ. 406, св. 4, октобар 1970, 415–426; исти, *Димитрије Аврамовић*. Каталог изложбе у САНУ, Београд 1970, 58–66.

¹⁰ В.: Д. Медаковић. *Стара виђења Хиландара*, 5.

за српски језик и ѿравоиис и Песме Бранка Радичевића.¹¹ Овим врхунцима српског историзма, усуђујем се додати и драгоцену књижицу јеромонаха дечанског Гедеона Јосифа Јуришића *Дечански ѿрвенац*, објављену у Новом Саду 1852. године. Захваљујући овом храбром монаху, читава једна пространа област српске средњовековне државе, са низом великих и значајних споменика, изгубљена у мраку отоманске власти на Балкану, откривена је и приближена бар ученим људима онога времена.¹²

АНТИМНИС

¹¹ Д. Медаковић, *Стара виђења Хиландара*, 6.

¹² Д. Медаковић, *Прве штампане монографије*, 60–64.

II РАЗДОБЉЕ

Ово раздобље омеђено је изучавањем Димитрија Аврамовића и делатношћу читавог низа руских научника којима је Василије Барски у XVIII веку отворио путеве њиховог истраживања. У XIX веку, таквим пословима бавио се на Св. Гори руски слависта Виктор Иванович Григорович који је и у манастиру Хиландару испољио посебну пажњу према средњовековним рукописима и повељама, наводећи да их је видео преко 100, од којих су 54 српске, једна грчка, две бугарске и око 40 руских и влашких.¹³ Сличну радозналост показао је и руски архимандрит Порфирије Успенски који је у Хиландару боравио 1846. и 1859. године.¹⁴ Занимање руске науке за старине на Атосу сасвим је разумљиво и оно се сасвим поклапа и са наглим развојем руске славистичке науке која је на разним странама света трагала за споменицима и сведочанствима православне духовности. Уосталом, не треба заборавити да је и Руско библијско друштво усмерило и самог Вука Стефановића Караџића да за њихов рачун по Србији скупља писмене податке од значаја за руску историју, задатак који је Вук прихватио свесрдно. Из Русије је кренула и прва научна експедиција на Свету Гору, коју је 1859/60. године предводио П. Иванович Севастијанов са задатком да у библиотекама светогорских манастира фотографише средњовековне рукописе и повеље. Севастијанов је са својим сарадницима боравио и у Хиландару где су снимили 36

¹³ Мирјана Живојиновић, *Историја Хиландара*, I, Београд 1998, 34.

¹⁴ Исто.

српских и 15 грчких повеља.¹⁵ Велики труд ове Севастијанове мисије, тек је накнадно 1880. и 1881. у издањима Т. Флоринског и А. Е. Викторова, предат науци.¹⁶

Напоредо са научним вестима о Св. Гори, а посебно манастиру Хиландару, потеклих саруских извора, развија се и читава једна књижевност у основи богомољачког и хаџијског карактера, чији је основни задатак да руске „паломнике“ упозна са светињама Св. Горе, са култовима разних светитеља, а посебно са чудима Богородице, највеће заштитнице Св. Горе од самог почетка монашког живота на овом простору. Значајна књига овакве врсте свакако је *Крайняя истѳорія славяносербской Хиландарской Лавры* штампана у С. Петербургу 1862. Ова књига садржи два основна дела: 1) Основание лавры и 2) Достопримчательности и Лавры, а украшена је и са четири литографије: 1) Саборна црква хиландарске обитељи са покровом Богородице и ликовима Св. Саве и Св. Симеона, 2) Изображеније Честнаго креста, 3) Чудотворна икона Богородице Млекопитателнице, 4) Икона Хиландарскаја Тројеручица. О свим светињама дата су и посебна тумачења. Помиње се и чудотворна лоза која расте из гроба Св. Симеона, а наводе се и хрисовуље и царске грамате и друга стара акта. Помиње се 26 повеља, а посебно су истакнуте седам повеља руских владара, почевши од грамате цара Ивана IV Васиљевича издате 1556. године. На већ уобичајени начин, ова књижица завршава апелом да Русија материјално помогне Хиландар и да га тако сачува од пропасти.

Књижица *Крайняя истѳорія славяносербской Хиландарской Лавры*, тачно се уклапа у руску поклоничку литературу са несумњивим опште-православним карактером. Никако случајно, истакнута је велика манастирска реликвија Часнога крста са чијим честицама су хиландарски монаси још у XVIII веку одлазили у Русију у писанију. И две чудотворне Богородичине иконе које се помињу у овој руској књижици, наведене су као добар пример који сведочи о тако снажном, распрострањеном култу

¹⁵ Нав. дело, 35.

¹⁶ В.: Т. Флоринский, *Афонские акты и фотографические снимки с них в собраниях П. И. Севастьянова*, Санкт Петербург 1880; А. Е. Викторов, *Собрание рукописей П. И. Севастьянова*, Москва 1881.

Богородице на Атосу, о њеној посебној милости коју је она излила и на манастир Хиландар чија је велика црква посвећена њеном Ваведуњу у храм.

Веома важна и занимљива личност која је код Руса стекла заслуге за проучавање „древности” у Хиландару, свакако је архимандрит Леонид, који је посебно изучавао рукописе у манастирској библиотеци. Архимандрит Леонид боравио је на Атосу 1866. и 1868. године, а као резултат његових истраживања настају два његова рада: *Истѳорическое оѳисание сербской царской лавры Хиландара, и еѳ оѳиношений к царсѳивам Сербскому и Русскому* (Москва, 1868) и *Славеносрѳска књижница на Св. Гори Аѳѳонској у манасѳиру Хиландару и Св. Павлу* (Москва, 1875), а преведено и штампано у *Гласнику СУД 44* (Београд, 1877), која садржи и први потпунији опис рукописа у манастирској библиотеци. Ако се описи архимандрита Леонида упореде са каснијим радовима ове врсте у Хиландару, пада у очи да они нису резултат неког систематског рада и темељно урађене јасне класификације, већ су настали у очигледној, путничкој журби коју карактерише произвољност самог избора. Али, без обзира на ове недостатке, архимандрит Леонид дао је снажан подстрек да се истражи библиотека и ризница манастира Хиландара, па не изненађује ни чињеница да је његов текст о манастирској књижници убрзо преведен код Срба и објављен у *Гласнику Срѳскоѳ ученоѳ друшѳтва*, без сумње најзначајнијем часопису младе српске науке. Тим путем, српска јавност још једном је упозорена на многе вредности које се крију у Хиландару, а завређују да буду откривене и научно обрађене.

III РАЗДОБЉЕ

Главна личност која је код Срба обележила III раздобље открића манастира Хиландара, свакако је архимандрит Нићифор Дучић¹⁷ који је у манастиру Хиландару боравио 1882. године. У више махова Дучић је објављивао резултате својих истраживања, а његов свакако највреднији рад објављен је у *Гласнику* 56 Српског ученог друштва за годину 1884. под насловом *Сѣарине Хиландарске*, а исте године штампа у првом броју београдског *Сѣаринара* прилог *Срѣске свраїисѣичке и хералдичке сѣарине*, утемељивши код Срба и важну историјску област сфрагистике и хералдике. Године 1897. у *Срѣској засѣави* бр. 41 Дучић објављује чланак под насловом: *Срѣски Хиландар*, а у *Бранковом колу* за 1899. штампа прилог: *Прилози срѣских владалаца и великаша Хиландару и друѣим манасѣирима у Свеѣјој Гори 1185–1899*. Напокон, резултате свога рада архимандрит Нићифор Дучић прештампвао је у књизи *Књижевни радови Нићифора Дучића*, књ. 9, Београд 1894. у склопу ширег текста: *Исѣјорија срѣске ѣравославне цркве*. Па ипак, највредније Дучићево дело посвећено је старинама хиландарским. У предговору свог казивања, Дучић је објаснио како је дошао у Хиландар. Десило се то 1882. када је у Цариграду ишао у мисији да код Васељенског патријарха Јоакима измоли свето миро за цркве у Србији и за сам манастир Хиландар. Тада је у Св. Гори боравио свега петнаест дана, а за то време

¹⁷ О Нићифору Дучићу постоји опширнија литература. Његове радове оценио је Ст. Станојевић у *Историји српског народа у средњем веку I*. – Извори и историографија, књ. 1, Београд 1937, 10–11. У Дучићеву част издата је у Београду 1901. књижица под насловом *Свечани помен просветном добротвору покојном Нићифору Дучићу*. Поводом осамдесетогодишњице од његове смрти објављен је чланак: *Архимандрит Нићифор Дучић (1832–1900)* у *Веснику*, год. XXXII, септембар 1980, број 685.

обратио је пажњу на српске књижевне старине. Уверио се, како каже, „да поред свијех досадашњих публикација ученијех путника и походника Свете Горе и Хиландара, има још много непроученијех и неописанијех старина: књижевнијех, умјетнијех и архитектонскијех, које чекају на стручњаке, да их објелодане и науци приступне учине“. У Хиландару, Дучић је боравио осам дана, а за то кратко време је успео: 1) да прикупи грађу за монографију Хиландара; 2) да испише Типик Св. Саве Српскога с мраморнога надвратника у његовој „Типикарници“ у Кареји, где је нашао и његов најстарији печат. Каже да ће тим печатом моћи објаснити грб Србије пре постанка краљевине; 3) открио је у Типику и упутство „сказь хотѣштому држати Чалтирь сын“ 4) „Проговорио сам неколике о књијници хиландарској и ређим старинама у њој.“ У дванаест тачака Дучић наводи шта је све открио и какве је текстове исписао у Хиландару. „О важности овијех књижевнијех старина није потребно ни једне проговорити. Приредио сам их за штампу у Гласник СУД гдје им је најприличније мјесто. Ваља ми споменути још и то, да сам приложио овоме дјелу и двије слике: а) Св. Симеун и б) Св. Сава, Саборна црква хиландарска. Ове су слике с руских цртежа које сам нашао у Хиландару. Оне немају све тачности архитектонске и техничке, али су опет и у томе потпуније од свијех до сада познатијех слика тијех предмета.“

Затим Дучић објављује свој текст под називом *Монографија Хиландара*. Занимљиво је и његово мишљење о Хиландару за који на једном месту каже: „Он је био, може се рећи, српска духовна академија.“

Као и Димитрије Аврамовић и Нићифор Дучић запазио је у живопису хиландарске припрате лик Милоша Обилића што је узео за доказ „колико и свети оци, калуђери хиландарски цијене и поштују јунаштво Обилићево, јер се у црквама сликају само свеци“.

У својој монографији Нићифор Дучић је опширније писао о икони Тројеручице, забележивши и неке легенде које се за њу везују.

У веома важном IV одељку, описао је књијницу у Хиландару. У V одељку је животопис старца Исаије који је живео у XIV веку, а у VII извод из граматике Константина Филозофа о правопису, а у VIII доноси текст о писменех Црнорисца Храбра. У IX одељку Дучић објављује белешке из старијих књига хиландарске књијнице, а у XII објављује о Србуљичија је садржина пјеније од Цвијети до Тројичина дне. Тај свој поступак

образлаже зато што зна да је црквено пјевање пренесено из Хиландара у српску цркву, и „што се у нас до сада није ништа разбирало ни расправљало о томе важном факту”, што, разуме се, пружа и један нов доказ велике важности манастира Хиландара у српској културној историји. Тим својим упозорењем Нићифор Дучић је први упозорио на један важан извор за проучавање историје српске духовне музике.

Занимљиво је да је Станоје Станојевић уочио да Дучић ништа не говори о повељама на које је наишао у Хиландару.¹⁸ Кратак текст који му је посветио садржи искључиво набрајање његових радова, при чему је изостала свака оцена о њима, па и суд о њиховом значају за српску науку. При томе, Станојевић је заборавио да истакне и шири научни оквир када их је Дучић предао јавности и колико су ти његови радови подстакли и друге научнике да наставе његов посао. У тренутку откривања Хиландара и његових вредности сваки, па и најнаивнији описи могли су да у српској јавности пробуде интересовање и национални понос. Родољубива улога овог манастира и његове дуге историје тек је код Срба стицала прве тумачењених вредности. Стање науке у Србији у Дучићево време још увек се у потпуности није отргло из стега ужег аматерског оквира и кренуло оним путевима на које су позивали боље школовани стручњаци.

Попут руских описивача Атоса и његових манастира и Нићифор Дучић радо прича о монашким легендама везаним за поједине светогорске, махом Богородичине иконе. Такве приче о њиховој чудотворној моћи распаљивале су машту поклоника који су их прихватили као истинске знаке небеске милости. Тако се и могло десити да је икона Богородице Тројеручице постала највећа и најпоштованија хиландарска икона. Чврсто се веровало да је вољом саме Богородице себе одредила да буде игуманија овом манастиру. Легенде су на Атосу стваране вековима и оне су, без сумње, битно утицале на култ ове монашке насеобине у осталом православном свету. Чудесна дешавања битна су за сваку легенду понаособ и она су утемељила потребу да се ходочасти на она света места на којима се чуда непрестано дешавају. Тако је хришћански хаџија на истоку постао представник једног посебног религиозног општења. Одржаване и

¹⁸ Станојевић, нав. дело, 91.